

Under strecket

Sedan 1918

Att vara är att kunna förlora sin själ

Det som skiljer oss från icke-mänsklig intelligens är inte sinnesrörelsen i sig, utan våra förmågan att sätta känslan i samband den tillvaro vi är i. Det är i form av att vara ett svar på ett tilltal som våra liv får sin mening, skriver Johan Eriksson i Under streckets serie "Vad är en människa?".

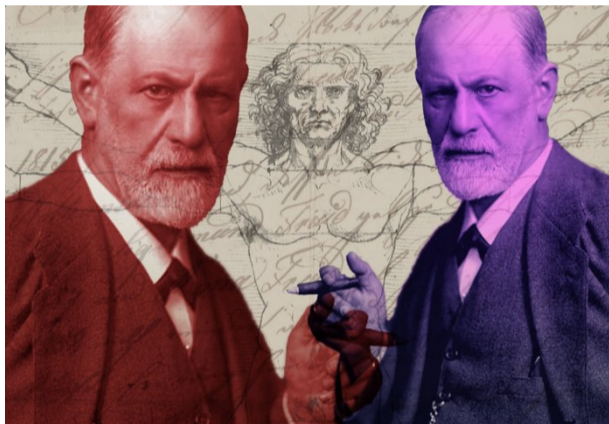
När Sigmund Freud år 1932 inför en allmän publik introducerar psykoanalysen kallar han den för "en vetenskap om själslivet". Om vi läser detta bokstavligt är psykoanalysen alltså inte, låt säga, en form av vetenskaplig psykologi som undersöker funktionen och utvecklingen av en samling mänskliga egenskaper och beteendemönster. Inte heller är den en vetenskap som riktar sitt intresse mot ett metafysiskt väsen kallat själen som eventuellt kan skiljas från kroppen och som man kan spekulera kring om den lever kvar efter döden eller inte. I stället, tänker jag, är psykoanalysen en kunskapsdisciplin som inifrån försöker förstå vad det innebär att leva en viss typ av liv – ett själsliv. Och i synnerhet är den intresserad av hur det lidande är beskaffat som väsentligen bara kan drabba en varelse som lever ett sådant liv.

Frågan vad som utmärker ett själsliv är förstås oändligt komplicerad, men en första preliminär bestämning skulle kunna lyda ungefär så här: att vara en själslig varelse är att leva ett liv som är format på ett sådant sätt att det blir möjligt att meningsfullt kunna säga och uppleva sådana saker som att man har förlorat sin själ, att man har sålt sin själ eller att man har en inre konflikt som sliter itu själen. Ett liv inom vilket detta är möjligt måste till exempel vara format eller organiserat i moraliska termer som värdighet, integritet, stolthet, förödmjukelse och självrespekt – ett liv inom ramen för vilket sådana aspekter är av vikt. Växter lever inte ett sådant liv. Kanske inte heller vissa djur. Små barn är på väg mot det. Och när jag säger det uttalar jag mig inte i första hand om växter, djur och barn, i sig, utan jag försöker teckna konturerna av vår begreppsrika geografi – en geografi som visserligen till stora delar ritats upp med utgångspunkt i konkreta erfarenheter, men som hela tiden befinner sig i rörelse, mer eller mindre dramatiskt.

Vad som väsentligen utmärker en själslig varelse, och inte bara en intelligent varelse, är med andra ord att den lever ett liv som har mening – från ett första-personsperspektiv. Krukväxtens liv kan ha mening för mig, men dess liv har inte mening för krukväxten. Att mitt liv har mening från ett första-personsperspektiv innebär närmare bestämt att livet är något som angår mig, må så vara i form av att jag kommit att bli komplett likgiltig inför vad som händer med mig (en krukväxt kan inte vara likgiltig inför sitt liv).

Kategorin "mitt liv" är så att säga någonting som vi i egenskap själsliga varelser konstant umgås med, implicit eller explicit. Den är en strukturerande och organiserande faktor i det själsliga livet. Mina partikulära och situationsbundna handlingar, känslor, tankar, beslut och önsningar får sitt incitament, sin mening och sin riktning inom ramen den större meningsmässiga och värdemässiga organisation som mitt liv utgör. En varelse vars partikulära upplevelser inte organiseras inom ramen för ett liv som har mening från ett första-personsperspektiv kan möjligtvis lida, men den kan inte önska att den inte hade fötts; den kan vara glad, men den kan inte vara lycklig; den kan vara rädd, men den kan inte förakta sig själv för sin rädsla.

Tänker man närmare på saken inser man snart att det är i kraft av det själsliga livet som den form av orsakssamband som kallas för "skäl" gör entré i världen. Det är mitt vidare liv av mer eller mindre integrerade och internaliserade kunskaper, intressen, ideal, värden, föreställningar, framtidsutsikter och förhoppningar som levererar skälen till att jag, till exempel, valde att avstå från flygresan till

"Vad som väsentligen utmärker en själslig varelse, och inte bara en intelligent varelse, är med andra ord att den lever ett liv som har mening." Illustration: Thomas Molén

Grekland, skämdes för att jag inte klarade tentan eller blev besviken för att det var så dåligt väder under semestern. Detta innebär vidare att varje partikulär själslig rörelse (varje handling, tanke, känsla, beslut et cetera), i och med att den får sitt incitament inom ramen för ett själsligt liv, har formen av att vara ett svar på ett tilltal. Till exempel: mot bakgrund av mitt själsliga liv så betyder det något att missa en tenta, en missad tenta *säger något*, och min skam är ett svar på det tilltalet.

Uttrycket "därför att" betyder alltså något väsentligen annorlunda i förklaringen "jag skäms därför att jag inte klarade tentan" än det gör i förklaringen "stenen blir varm därför att solen lyser på den". Stenens värme har sina orsaker, men den har inga skäl, den är inte ett svar på ett tilltal. Förklaringarna befinner sig i olika logiska eller begreppsrika universum. I det själsliga livet är det den *meningsmässiga* laddningen, snarare än den nakna energetiska kraften, som får saker och ting att hända. Meningen – att något betyder något för någon inom ramen för dennes liv – är kort sagt den kausala faktorn.

Men tillbaka till Freud och psykoanalysen som en vetenskap om själslivet. En viktig uppgift för Freud var att försöka förstå den inte sällan äventyrliga utvecklingen av det själsliga livets inre organisation och hur relationen ser ut mellan denna utveckling och de specifika former av lidande som väsentligen bara kan drabba en varelse som lever ett själsligt liv.

Tidigt i den omhändertagande relationen mellan förälder och barn, menar Freud, kommer en rudimentär själslig organisation av interrelaterade minnen, föreställningar och önsningar att börja etableras, en primitiv form av själsliv inom vilket världen börjar anta gestalten av en sfär av mening, och inom vilken barnets upplevelser får karaktären av att vara tilltal som barnet på ett eller annat sätt måste svara på. Upplevelsen av bröstets frånvaro, till exempel, kanske nu emotionellt börjar tala till barnet i termer av att barnet är övergivet. Från och med denna punkt kommer den själsliga utvecklingen till stora delar att bestämmas av hur vi medvetet eller oftast omedvetet svarar på de utmaningar, de tilltal, som livet oundvikligen kommer att ställa oss inför.

I detta svarande kommer vi förstås behöva hjälp från engagerade och inkännande föräldrar, i synnerhet under

de tidiga åren. Om denna hjälp är bristfällig har vi en tendens att börja svara på de tilltal vi ställs inför på ett primitivt sätt. För att aktivera lite freudiansk terminologi: med hjälp av bortträngningar och reaktionsbildningar kanske vi gör oss omedvetna om och därmed tappar kontakten med vår inneboende aggressivitet, samtidigt som vi etablerar ett hårt och straffande överjag i syfte att hålla alla potentiella ilskeimpulser i schack – och detta kanske ursprungligen som ett svar på det smärtsamma utanförskap och den rasande svartsjuka vi upplever under den oedipala perioden när det börjar gå upp för oss att våra föräldrar har en inbördes relation till varandra som vi själva inte är involverade i.

Eller kanske vi med hjälp projektioner förlägger smärtsamma känslor av att vara liten och behövande till andra, samtidigt som vi låter ett ideal om att vara självförsörjande bilda kärnan i vår personliga identitet – och detta kanske som ett svar på en familjemiljö i vilken vi aldrig riktigt blir sedda och adresserade på ett känslomässigt plan.

Givet det här sättet att förstå utvecklingen av det själsliga livets inre organisation så menar Freud att denna organisation inte sällan är uppspläskad i olika delar som befinner sig på olika utvecklingsnivåer och som i hög grad lyder sina egna agendor. Detta gör att världen kommer att tala till oss på ett mångtydigt och ofta förvirrande sätt. Att till exempel inte klara en tenta kan för en vuxen och realitetsanpassad del av oss vara en ganska odramatisk sak som har sin förklaring i praktiska omständigheter. Samtidigt kan det för vårt straffande överjag vara ett bevis på att vi helt saknar värde och inte förtjänar att leva. Och som om denna tvetydighet inte vore nog kan den missade tentan samtidigt skänka en djup tillfredsställelse för vissa omedvetna och infantila delar av oss som revolterar starkt mot föreställningen att man bör vara en vuxen och högpresterande individ.

Utifrån den här tanken om det själsliga livets mångbottnade karaktär och världens meningsmässiga överdeterminering kan Freud formulera sin etiologiska grundtes angående de specifika former av lidande som väsentligen bara kan drabba en varelse som lever ett själsliv. Tesen lyder ungefär som följer. Vi skulle handskas med livets tilltal på ett sunt och adaptivt sätt om det inte vore för det faktum att vissa tilltal – att inte klara en tenta, att plötsligt få alltför stort ansvar på jobbet, att inleda en kärleksrelation, att få barn, att förlora en närstående, eller vad det nu må vara – väcker till liv vissa bristfälligt lösta infantila konflikter och därmed är så uppladdade med tvetydig mening att vi inte klarar av att emotionellt svara på dessa tilltal med mindre att utveckla psykiska symptom, vad Freud under en period sammanfattande talade om som "neuroser".

Det neurotiska lidandet, som vid en snabb blick kan framstå som funktionsstörningar som varelser av vår psyko-fysiska konstitution har en tendens att drabbas av, är alltså ett uttryck för mer eller mindre medvetna inre konflikter och livsproblem, det vill säga problem som rör det sätt på vilket vi inom ramen för vårt själsliga liv svarar på det tilltal som världen i varje särskilt fall ställer oss inför. Därför kan Freud, i samma introducerande föreläsningsserie där han kallar psykoanalysen för en vetenskap om själslivet, bland annat säga följande om det lidande som den kliniska psykoanalysen behandlar: "De neurotiska symptomen har en mening, liksom felhandlingarna och drömmarna, och står liksom dessa i samband med de personers liv som producerar dem".

Johan Eriksson

Privatpraktiserande psykoanalytiker, legitimerad psykoterapeut och docent i teoretisk filosofi
understrecket@svd.se